

2. Канишевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності / Канишевська Любов Вікторівна : [монографія]. – К. : ХмЦНП, 2011. – 368 с.
3. Кізь О. Б. Формування психологічної готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї : дис. ... канд. психол. наук : спец. : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Кізь Оксана Богданівна. – Тернопіль, 2003. – 346 с.
4. Кон И. С. Психология старшекласника [Електронний ресурс]. / И. С. Кон. – Режим доступа : <http://www.koob.ru/kon//psychologia-ranney-yunosti>.
5. Палиева Н. А. Воспитание и личностное развитие детей-сирот в условиях альтернативных форм жизнеустройства : дис. ... д-ра. пед. наук : спец. : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Палиева Надежда Андреевна. – Ставрополь, 2008. – 360 с.
6. Поляничко А. О. Подолання соціальної депривації дітей-сиріт в умовах загальноосвітньої школи-інтернату : дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Поляничко Анжеліка Олександрівна. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2002. – 268 с.
7. Симонова М. А. Формирование коммуникативных умений у детей-сирот 5–7 лет в условиях интернатного учреждения : дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Симонова Мария Александровна. – Волгоград, 2006. – 169 с.
8. Титаренко Т. М. Я – знакомый и незнакомый / Т. М. Титаренко. – К., 1991. – 204 с.
9. Юницкий В. А. Психологические особенности детей, потерявших родителей: дис. ... канд. психол. наук : спец. : 19.00.07 «Возрастная и педагогическая психология» / Юницкий В. А. – М., 1992. – 172 с.
10. Yurga M. Z baan nad rozwojem osobowosci dorastayacych wychowanek panstwowych domow dzicka / Yurga M. // Psychologia wychowancsa, 1975, nr. 5. – S. 713–718.

УДК 37.034

Мельнікова Л. О.

директор комунального закладу
«Спеціальний навчально-виховний комплекс
I-II ступенів № 2» Харківської обласної ради,
спеціаліст вищої категорії, учитель-методист

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ

У роботі висвітлено питання морально-етичного виховання підлітків з порушенням інтелекту під час волонтерського руху в межах спеціального навчально-виховного комплексу.

Ключові слова: волонтерський рух, підліток з порушенням інтелекту, морально-етичне виховання.

Мельнікова Л. О. Морально-етичное воспитание подростков с нарушением интеллекта в процессе волонтерского движения. В данной работе рассматривается проблема морально-этического воспитания подростков с нарушением интеллекта во время волонтерского движения в пределах специального учебно-воспитательного комплекса.

Ключевые слова: волонтерское движение, подросток с нарушением интеллекта, морально-этическое воспитание.

Melnikova L. Moral and ethical education of adolescents with intellectual disabilities. The question of moral and ethical education of teenagers with violation of intellect is reflected in this work. The education during the volunteer motion within the limits of the special educational complex is reviewed.

Key words: volunteer motion, teenager with violation of intellect, moral and ethical education.

Виклики сьогодення, демократичні та гуманістичні тенденції розвитку українського суспільства зумовили істотні зміни освітньо-виховних пріоритетів, цінностей і напрямів розвитку учнів з особливими потребами. На систему виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку покладаються нові завдання – оновлення соціальних пріоритетів, формування нових життєвих компетенцій, посилення гнучкості й мобільності соціальної поведінки, підготовленості до життя та діяльності в соціумі. Усе це висуває високі вимоги до рівня сформованості в особистості учнів закладу морально-етичних норм.

Україна впевнено крокує до європейського співтовариства, ми є свідками й учасниками процесу розбудови громадянського суспільства, творення новітньої національної правової держави.

Важливою сполучною ланкою на шляху формування морально стійкої особистості підлітка з особливими потребами виступає волонтерський рух, під час якого розширюється обізнаність учнів з морально-етичних категорій, формуються моральні якості та відповідні моделі мислення, переконання й поведінки. Волонтерський рух надає можливість висвітлити аспекти суспільного життя, допомагає вихованцям усвідомити наслідки та значення вчинків, манери поведінки, особистісних стосунків, створює умови для їх успішної соціалізації та адаптації у соціумі. Саме участь у волонтерському русі дає можливість молоді самореалізуватися. Актуальність волонтерського руху зумовлена зростанням кількості людей, що потребують соціальної допомоги.

Мета дослідження – забезпечення корекційно-відновлювальної роботи з підлітками з порушенням інтелекту щодо підвищення якості їхнього морально-етичного виховання під час волонтерського руху на засадах особистісно орієнтованого підходу та ефективного використання сучасних інноваційних технологій.

Завдання:

1. Визначити сутність теоретичних понять «мораль», «етика», «морально-етичні норми», «волонтерський рух» тощо.
2. З'ясувати рівень розробленості досліджуваної проблеми в теорії загальної і спеціальної педагогіки та стан практичної роботи в інтернатних установах.
3. Вивчити особливості розвитку морально-етичних норм поведінки у розумово відсталих учнів під час волонтерського руху; визначити критерії та рівні сформованості морально-етичних норм поведінки.
4. Обрати методи та засоби формування морально-етичних норм поведінки під час волонтерського руху.
5. Створити психолого-педагогічні умови для прищеплення морально-етичних норм і навичок поведінки дітей з порушеннями інтелекту під час волонтерського руху.
6. Навчати учнів керуватися в поведінці моральними цінностями й етичними нормами.
7. Формувати розуміння залежності морального стану суспільства від моральних якостей окремої людини.

Виховання у розумово відсталих учнів морально-етичної поведінки є складним і відповідальним завданням. Складність полягає в тому, що, окрім недорозвитку складних форм пізнавальної діяльності, їм притаманні порушення особистісних якостей. Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості розробляли Л. Виготський, А. Макаренко, Ж. Піаже, Г. Песталоцці, В. Сухомлинський та ін.

Теоретичні та прикладні проблеми морального розвитку дитини в загальній психології і педагогіці розкриваються в працях І. Беха, А. Дем'янчука, О. Киричука, Л. Масол та ін. Концепції цілісного процесу формування особистості розумово відсталої дитини розкриваються в працях І. Єременка, В. Синьова, Г. Мерсіянової. В Україні захищено дві кандидатські дисертації – З. П. Бондаренко та Т. Л. Лях, присвячені розвитку волонтерства.

Основним завданням спеціального закладу є соціалізація вихованців. Залучення підлітків до громадських організацій позитивно сприяє корекції та соціалізації особистості з вадами інтелекту. Однією із важливих ланок виховної роботи в спеціальній школі є розвиток волонтерського руху.

Волонтер (англ. – доброволець) – це фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно корисний характер.

Головним напрямом діяльності учнівського самоврядування є волонтерський рух, який базується на спільності інтересів, бажань, ідей і передбачає реалізацію поставлених цілей і самореалізацію учнів. Основними завданнями волонтерського руху в школі є:

- задоволення духовних інтересів і потреб учнів;
- сприяння соціальному становленню та вдосконаленню індивідуальних якостей і властивостей особистості школяра, відкриття внутрішніх резервів;
- виявлення та розвиток організаторських і творчих здібностей, здатності до взаємодопомоги, милосердя;
- активна участь у вирішенні суспільних проблем;
- співпраця з громадськими організаціями;
- проведення пропагандистської діяльності щодо здорового способу життя та охорони навколишнього середовища.

Із метою самореалізації дитини, розвитку її здібностей, життєвих навичок і ціннісних орієнтацій, залученню до активної участі в житті учнівського колективу у закладі створено дитячу організацію «Країна мрій», через яку здійснюється волонтерський рух.

Важливі положення про людину як найвищу цінність суспільства, зафіксовано у нормативно-правових документах, зокрема, Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти, у законах «Про освіту», «Про загальну середню освіту», в «Основних орієнтирах виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», у концепції «Спеціальна освіта осіб з особливостями психофізичного розвитку в найближчі роки та на перспективу» (1996), Державному стандарті спеціальної освіти дітей з особливими потребами (2003). Виховна ефективність виникає тоді, коли цілісний педагогічний процес з урахуванням вікових особливостей переміщується зі сфери зовнішніх впливів у сферу внутрішніх стимулів діяльності, коли виховання на кожному етапі вікового розвитку особистості переростає у самовиховання.

Діти з особливими потребами відрізняються тим, що вони охоче займають пасивну позицію, підкоряються, у них розвивається добре відомий в літературі «синдром придбаної безпорадності». Тому педпрацівники навчального закладу концентрують свою діяльність, надаючи допомогу вихованцям у пізнанні себе, своєї особистості, об'єктивному сприйнятті себе з тим, щоб орієнтуватися на самовиховання. Отже, вихідною методологічною позицією вважаємо сприяння формуванню підлітка як індивідуальності; прагнемо перетворити зовнішні соціально-цінні спонукання у внутрішні стимули поведінки особистості дитини, яка задля досягнення мети має проявити цілеспрямованість, волю, характер.

Соціальна адаптація кожної особистості може бути успішною, а людина справді вільною і відкритою лише у випадку опори на вічні цінності людського досвіду, на морально-етичні орієнтири.

Проблема формування у розумово відсталих учнів морально-етичних норм поведінки є важливою й водночас складною, і складність цієї проблеми полягає в тому, що учням притаманні порушення особистісних якостей та емоційно-вольової сфери. Такі риси характеру, як чесність, правдивість, дисциплінованість, активність, чуйність, працьовитість, старанність та інші дозрівають у розумово відсталих дітей повільно й не

досягають рівнів розвитку цих якостей порівняно з дітьми зі збереженим інтелектом. Характерним для більшості розумово відсталих вихованців є відсутність потреби в спілкуванні, у налагодженні стосунків з іншими людьми. Моральні уявлення дітей з розумовим недорозвитком обмежені й недиференційовані. Їм притаманні недостатнє осмислення різних моральних якостей, бідність і недиференційованість оцінок, труднощі при співвіднесенні мотивів і поведінки. На розвиток особистості розумово відсталих учнів безпосередньо впливають обмежений чуттєвий і практичний досвід, недостатнє розуміння, усвідомлення соціальних і моральних вимог суспільства. Для корекції порушень у розвитку особистості учнів з інтелектуальними порушеннями потрібні специфічна організація життя, практика моральної поведінки, створення соціальних мотивів практичної діяльності на основі правильної взаємодії в колективі учнів і дорослих.

Комунальний заклад «Спеціальний навчально-виховний комплекс I-II ступенів № 2» Харківської обласної ради – це заклад для дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Діти, які мають порушення розумового та фізичного розвитку, у навчальному закладі утримуються, навчаються, виховуються та отримують комплекс послуг реабілітації.

У навчальному закладі створено групу волонтерів з числа учнів 6–10 класів, які є членами дитячої організації «Країна мрій». Волонтери співпрацюють із молодіжною громадською організацією «Харківський центр волонтерів», Харківським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді «Довіра», Фондом Добрих Людей. Вихованці СНВК № 2 – учасники волонтерського соціального театру «Дорогою добра», який створено на базі Харківської обласної молодіжної громадської організації «Харківський центр волонтерів». Це дозволяє розкривати та розвивати творчий потенціал учнів, формувати ставлення до мистецтва, витрачати свій вільний час на підготовку та проведення творчих заходів, що, в свою чергу, впливає на соціалізацію школярів. Із виставою «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» діти виступали для вихованців школи-інтернату № 8, ветеранів Великої Вітчизняної війни, які відпочивали у санаторії «Роща», брали участь у Всеукраїнському конкурсі інтеграційних театрів «Шлях до успіху». Під керівництвом практичного психолога О. А. Дуюн, яка є волонтером «Харківського центру волонтерів», для дітей Харківського обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей «Гармонія» учні навчального закладу представили казку «Пригоди Колобка у сучасному світі».

Вихованці-волонтери щороку беруть участь у природоохоронних акціях: «За чисте довкілля», «Годівничка», «Друге життя старим речам», «Замість ялинки – зимовий букет», Всеукраїнському конкурсі «Знай і люби свій край», Всеукраїнському екологічному проєкті «Coca-Cola Екофан – Зміни своє місто на краще до УЄФА ЄВРО – 2012», Всеукраїнській акції «Птах року – 2014», обласній виставці-акції до Міжнародного Дня Землі «SOS-вернісаж, або друге життя відходів», обласній виставці-конкурсі «Наша мрія – вода чиста, Земля красива». Волонтери мають свідоцтво юного природоохоронця Харківської обласної організації Українського товариства охорони природи. У рамках реалізації проєкту «Моральний вчинок» волонтери надають допомогу в догляді за тваринами в Харківському міському центрі гуманного поводження з тваринами та Харківському зоопарку.

Педагогічний колектив навчального закладу приділяє велику увагу формуванню в учнів ціннісного ставлення до суспільства і держави, вихованню патріотизму, правосвідомості. Під керівництвом молодих учителів і учнів-волонтерів організовано виставку дитячих малюнків «Мій бій – Афганістан», виготовлено вітальні листівки для привітання із Днем Перемоги ветеранів, підготовлено лінійки Пам'яті, відвідано поранених у зоні АТО в Військово-медичному клінічному центрі Північного регіону. Для поранених військових підготовлено відеозвернення вихованців навчального закладу, сувеніри, малюнки.

Вихованці закладу брали участь у проєкті «Розвиток волонтерства в Харківському регіоні» за підтримки Харківської обласної громадської організації «Асоціація в підтримку громадських ініціатив «АССА» з міні-проєктом «Я проти торгівлі людьми». У межах міні-проєкту волонтерська ініціативна група провела тиждень «Попередження насильства та торгівлі людьми», виставку дитячих малюнків «Я проти торгівлі людьми». На вихідному анкетуванні учні показали більшу обізнаність щодо проблеми насильства, його негативних наслідків, достатню компетентність щодо ризиків, пов'язаних з торгівлею людьми.

З метою відстеження рівня застосування етичних моделей поведінки в позакласному житті створено «Журнал спостережень за етичною поведінкою учнів», в якому школярі ведуть «Залікову книжку добродійника-волонтера», де записують власні досягнення.

Моральне виховання впливає з основних положень теорії самореалізації особистості. Поділяючи погляди науковців, які вважають, що у доброзичливій моральній обстановці людина буде сама собою, збереже свою унікальність, створюються сприятливі умови для розкриття внутрішнього морального світу дитини, котрий складає основу її моральних переконань. Для їх утвердження важливо, щоб кожного учня супроводжувало відчуття успіху, тому прагнемо створювати умови, які дозволяють учням будувати свою поведінку на основі вільного морального вибору. Прагнемо до того, щоб кожен вихованець відчував себе корисним і таким, що досягає успіху, тому перед кожною дитиною ставимо такі цілі і завдання, що відповідають її здібностям. І як педагоги, маємо бути терплячими зі своїми учнями у формуванні «духовних імперативів, що окреслені в тріаді одвічних начал – істині, добрі, красі» [2].

Розвиток інтересу до питань, пов'язаних з мораллю та етичними нормами учнів, прослідковується через творчі роботи підлітків, їхню участь у виховних заходах, соціальних проєктах, що відповідають віковим особливостям учнів. Серед них: тренінг «Правила спілкування», брейн-ринг «Право і закон», диспут «Що таке

правомірна поведінка? Як ти співвідносиш правові і моральні норми у своєму житті?», школа ввічливості «Етика людських стосунків», інформаційно-правова година «Конвенція з прав дитини», виховна година «Я серед людей», рольова гра «Захист прав дітей у нашій державі», ток-шоу «Етика та мода», клуб моральних настанов, пошукова робота «Етикет різних країн», відкрита розмова «Які ми разом – на уроці, на перерві, під час відпочинку. Я і мої друзі», акція «Червона стрічка» до Дня порозуміння з ВІЛ-інфікованими тощо.

Враховуючи особливості та специфіку дітей школи-інтернату, використовуємо елементи технології «педагогіки реальної дії», узгодженої з особливостями ненормативного психічного і розумового розвитку [9]. Ця технологія дає змогу забезпечити реалізацію завдань морально-етичного виховання як основи розвитку та становлення особистості школяра, громадянина України. Особливого значення у пропонованій технології набуває охопленість усіх школярів різноплановою діяльністю за принципом сформованості різновікових груп. Вихованці-підлітки очолюють життєдіяльність молодших школярів, стають опорою педагога; саме через старших учнів здійснюється педагогічний вплив на молодше покоління, яке, в свою чергу, формує в собі позитивний досвід, щоб передати його своїм послідовникам. Вважаємо, що такий підхід сприяє розширенню сфери взаємних симпатій і стійких емоційних відносин, формує організаторські здібності дітей. Адже у самостійному житті діти стикатимуться із ситуаціями, що вимагатимуть від них організаторських умінь. Тому важливо формувати у дітей з вадами розумового розвитку готовність до професійного та миттєвого самовизначення. Так, спільно з молодшими школярами створено аматорський фільм «День добрих справ».

У контексті ідей «педагогіки реальної дії» залучаємо вихованців до соціально значущої творчої діяльності в межах соціальних творчих проєктів. Так, протягом 2013–2015 років зусиллями учнів-волонтерів розроблено проєкти «Маленькі секрети про велику дружбу» та «Ми відповідальні за тих, кого приручили».

У рамках волонтерського руху працюють сектори дисципліни і порядку, нагляду за санітарним станом навчального закладу. Волонтери-підлітки організують акції «Чистий клас», «Зелений клас і школа», трудові десанти «Чисте довкілля». Сектор «Здоров'я, фізкультури і спорту» організовує проведення спортивних змагань, туристичних зльотів, днів здоров'я. Сектор «Дозвілля» сприяє організації позакласних виховних заходів, свят, екскурсій. До Дня захисту дітей щорічно організовується виставка дитячих робіт декоративно-прикладного мистецтва «Чарівний світ дитячої творчості».

Критерії та показники ефективності досвіду.

Участь розумово відсталих підлітків у волонтерському русі дала позитивні результати перш за все в морально-духовному становленні особистості. Це прослідковується за такими показниками:

- згуртування учнівського колективу;
- становлення міжособистісних взаємин між членами волонтерського руху;
- фізичне загартування;
- поєднання морального, духовного і фізичного виховання.

Звіт про результати власної самоосвітньої діяльності щодо формування морально-етичної особистості, упровадження новітніх технологій, форм і методів виховання представлено у доповіді на методичному об'єднанні вихователів і класних керівників; виступах і доповідях на засіданнях педагогічних рад та творчої групи вихователів.

За результатами роботи з морально-етичного виховання учні є переможцями і мають відповідні нагороди багатьох Міжнародних, Всеукраїнських, обласних і районних конкурсів, проєктів, акцій і виставок.

Результативність волонтерського руху

1. Надано реальної допомоги у вирішенні проблемних ситуацій у КП «Центр поведінки з тваринами», а саме:

- зібрано пожертвування від батьків учнів і придбано медикаменти та корм для тварин;
- надано допомогу в прибиранні території центру;
- проведено інформаційну роботу серед населення міста з вирішення проблеми збільшення популяції безпритульних тварин (стерилізація, щеплення, маркування, медичне обслуговування).

2. Взято участь у благодійній акції щодо природоохоронної діяльності на території зоопарку (прибирання від снігу та сміття); тісна співпраця з адміністрацією зоопарку та міжнародною фірмою «TeamInternationals». Допомога кормами в умовах скрутного становища, в якому опинилися мешканці Харківського зоопарку.

3. Отримано нагороди багатьох Міжнародних, Всеукраїнських, обласних і районних конкурсів, проєктів, акцій та виставок волонтерами нашого закладу.

Система роботи навчального закладу з волонтерського руху дала можливість:

- забезпечити умови для проведення якісної корекційно-реабілітаційної та профілактичної роботи з учнями (вихованцями);
- забезпечити результативність участі школярів у міжнародних, всеукраїнських, обласних конкурсах дитячої творчості;
- підвищити рівень самооцінки та відповідальності;
- сформувати почуття власної гідності;
- забезпечити формування випускника, соціально підготовленого до майбутнього життя.

Волонтерський рух – це рух із надання безкорисливої допомоги тим, хто її потребує. Сподіваємось, що він вмотивує молодь із обмеженими можливостями здоров'я до активних дій на користь людства, стане внеском у розвиток громадянського суспільства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наукове видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Вакуленко О. В. Залучення місцевих громад до вирішення проблем дітей, сімей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах : [Методичні рекомендації] / О. В. Вакуленко, Н. М. Комарова, М. Ф. Романова. – К. : Держсоцслужба, 2010. – 108 с.
3. Виховання моральності підростаючого покоління : [Науково-метод. посіб.] / К. І. Чорна та ін.; За ред. К. І. Чорної. – К. : Богдана, 2005 – 288 с.
4. Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.guon.kiev.ua/?q=node/2479>
5. Розвиток волонтерства в Харківському регіоні. Харківська обласна громадська організація «Асоціація в підтримку громадських ініціатив «АССА». – Харків, 2013. – 24 с.
6. Сухомлинський В. А. Батьківська педагогіка / В. А. Сухомлинський. – К., 1979.
7. Савіцька Г. І. Виховання морально-етичних норм поведінки в учнів допоміжної школи / Г. І. Савіцька // Дефектологія. – 2012. – № 3. – С. 26–29.
8. Савіцька Г. І. Гуманістична спрямованість навчально-виховного процесу в допоміжній школі: Дидактичні та соціально-психологічні аспекти роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / За ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : 2005. – Вип. 6. – С. 180–183.
9. Савіцька Г. І. Дослідження стану сформованості морально-етичної поведінки в розумово відсталих учнів / Г. І. Савіцька // Дефектологія. – 2006. – № 1. – С. 30–33.

УДК 947.7

Михайличенко О. В.

доктор педагогічних наук, професор
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті розкриваються основні віхи становлення гуманітарно-історичної освіти в Російській імперії від початку виникнення перших вищих навчальних закладів XVII ст. до її розпаду у 1917 р.

Ключові слова: гуманітарна освіта, історична освіта, історія освіти в Україні.

Михайличенко О. В. Становление и развитие гуманитарно-исторического образования на украинских территориях Российской империи. В статье раскрываются основные вехи становления гуманитарно-исторического образования в Российской империи от начала возникновения первых высших учебных заведений XVII ст. до ее распада в 1917 г.

Ключевые слова: гуманитарное образование, историческое образование, история образования на Украине.

Mikhaylithenko O. Formation and development of humanitarian and historical education in the Ukrainian territory of the Russian Empire. The article describes the main milestones of formation of the Humanities history education in the Russian Empire from the beginning of the first higher educational institutions of the XVII century before its collapse in 1917.

Key words: history education, history education in Ukraine.

Викладання суспільних наук в історії розвитку освіти та навчання тривалий час знаходилося під сильним впливом богословських традицій. Серед основних суспільних дисциплін, що згодом виокремилися у напрями освіти, стали історія та філософія.

Історична освіта має свої глибокі історичні корені. Джерела національної школи беруть свій початок у Київській Русі, однак свідочть про спеціальну філософську та історичну освіту в межах ранньофеодальної держави ми не зустрічали.

У школах "учили книг", переважно читання, рахування та письма. Освіта такою залишалася до XVII ст. – до появи творів Яна Амоса Коменського, що поклали початок розвитку теорії навчання та виховання людини («Велика дидактика», 1632 р.).

Що стосується історичної освіти, то на межі 1670–1680 рр. у так званому творі невідомого автора "Передмова" з'являються роздуми про історію і завдання історика, про розвиток "навчання історичного"¹. Його автор фактично сформулював першу концепцію історичної освіти, складниками якої виступали такі вимоги:

¹ Текст рукопису "Передмови" зберігається у «Толстовському зібранні» Державної національної бібліотеки у Санкт-Петербурзі під № F. IV. 159. Оригінал опубліковано: Див.: Замысловский Е.Е. Царствование Фёдора Алексеевича: Ч. I. Обзор источников. – СПб., 1871. – С. XXXV – XLII.